

Kunsági mikrokozmosz

1.

Mézeskalácsos Karcag

Ha az ember elolvassa Gombos Imre Éjfél Vitéz című elragadó könyvét, azt kérdezi, a mű 1958-as kiadása óta eltelt évtizedekben hogyan nem ezen a történeten nevelték a magyar, s még inkább a nagykunsági ifjúságot? Nagy vesztesége az ezen idő alatt felnövekedett nemzedékeknek, hogy e láttató erejű nyelven megírt, szép érzéseket, karakteres szereplőket, fordulatos cselekményt adó verses elbeszélés helyett idegen hősokeket akartak a magyar ifjúságra erőltetni, s már a kicsiket megrontották azzal, hogy holmi Lenin bácsikat tukmáltak rájuk még az óvodában is. Pedig mennyivel emberibb példa és történet az okos kis pulié!

Gombos Imre gyönyörűséges magyar nyelven írt a csillogó szemű kis puliról, olyan nyelvi ízeget, tájnyelvi aromákat fedezett fel a mai olvasóval, hogy az alighanem kénytelen beismerni: eddig nem tudta, milyen szép az anyanyelve! Mert az a nyelv, ami törekké silányítva ömlik naponta az ember képébe rádióból, televízióból, az már legfeljebb nyomokban hasonlít a Gombos Imre Éjfél Vitézében olvasható romlatlan nyelvi telérre. Az égi csatornák egyebek között nyelvi szennyvízcsatornákként működve megteszik a magukét: soha nem volt még nagyobb szükség az Éjfél Vitézhez hasonló irodalomra!

A karcagiaknak másoknál több okuk van szeretni ezt a művet, mert hiszen szerzője karcagi, s a történet is rólunk szól. Aki a televízió rabságában szenved és már hallomásból sem ismeri a karcagi határt, az a kis puli örvén eszébe véshet olyan földrajzi neveket, mint például Cserhát, Törökbor, Tíbucz... Megtudhatja azt is, hogyan beszéltek nagyapáink az emlegetett határrészekén. Ma, amikor szinte már szégyennek számít a népnyelvet használni, amolyan konok kun csakazértisként hat Gombos Imre természetes igénye, melynek értelmében kunsági történethez kunsági nyelv dukál. Örülhetünk, hogy ilyen szavakat, kifejezéseket használ: oszt, szemet duvaszt, fáintos, réjjáznak, mán, rí, megéteik, csatoráz, pitar, ángyom, kojtos szag, böddör, juhtest, ahun, törje ki a csivari...

És milyen érzékletes, delejes erejű kifejezések teszik költőivé, katartikusá a szöveget! Néhány példa: a Plútó névre hallgató kosra egy „pokolnyitó éjszakán” jön rá a happaré, s ez a kifejezés már jelzi is, hogy az élő fába is belekötő kos a történet negatív, míg az őt megfőkező, végül megölő puli a pozitív hőse. Amikor a karcagi vásárban a puli gazdája a kost el akarja adni és alkudozik, az állat „Olyan dühös szemet duvaszt, / Mint akit a bakó motoz”. Ebben a kifejezésben benne van a félelem is az utóbbi versszak köszönhetően, méghozzá igen érzékletesen. A Szeles csárdában az áldomást ivók egyike mondja a pulinak: „Te víztől is négy lábon állsz”, ezzel utalva arra, hogy amiért ők idejöttek, alighanem ugyanebben a testhelyzetben végződik majd. Amikor a kocsmában mulatozóknak egy vén gulyás meghozza a hírt a puli haláláról, akkor „...mintha héja jöttek / Elhallgat a rigók dala” vége szakad a vígságnak, s „kihunynak a dévaj szemek”. Később „megvastagszik a csend”, s ez remekül jellemzi a hír vétele utáni hangulatot. A már Bucsára került puli macskahajkurászásakor a gazdaasszony „Utcahosszra valót visít, / Csattog, mint az istennyila”. A puli szájába is szavakat ad a szerző e kaland után: „Miért oly gorombák itt ezek? / Vagy eztán már tinálatok / Hányd-el-vesd-el senki leszek?” Az újabb karcagi vásárban a még mindig emlékezetkiesésben szenvedő puli nem ismeri meg régi gazdáját, de ismerősnek tűnik, s „A hangja kedves, mint mikor / Szénaszagot fú rá a szél”. A régi gazda megjelenésére a puli új gazdájának „Setét lett arca, mint az éj”. A puli visszakerül a bucsai udvarból a tíbuci pusztára, de elhagyott gazdája „Zord volt..., akár a tél”. Ez a zord Paréj Lajos „Az asszonynak odamorog”.

Gombos Imre mesterien jellemez a nyelv segítségével. Kis-Perge Lőrke kisbíró és Nagy-Pípás Benke bíró történetbeli felbukkanásakor azonnal megjelenik a fontoskodó, nyakatekert hivatali nyelv is, jól szolgálva a komikumot, s egyben jelezve a szerző néppel való azonosulását is. Ilyen szavak bukkannak elő:

eset, igazságot teszek, elrendelem, dísztanácssterem, zöld posztó, esküdtek, parancsolom, törvény, adóalany, alperes, felperes, tényállás, voks...

Használ egy szép kifejezést a szerző: szeretett városát mézeskalácsos Karcagnak nevezi. Ha elolvassuk ezt a gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt ajánlható kiváló verses elbeszélést, rájövünk, hogy Karcag nem csupán híres mézeskalácsosai okán érdemelhette ki ezt a jelzőt, de a Gombos Imre által használt nyelv miatt is, amely szépnek mutatja a várost. Nála olyan díszekkel teli, jóízű, ajándéknak való Karcag, mint a vásárból hazavitt mézeskalács.

2.

A puszta álma

Megkapó az Éjfél Vitéz tájábrázolása. Gombos Imre a történelemre való visszautalással kezdi: „Kunkarcag és Hegyes között, / Cserháton túl, hol nem tanyáz / Kutyafejű pogány tatár / Törökbor laposán se már, / Békés kunok fiainak / Zöldell a szép kerek határ”. A szerző jól tud atmoszférát teremteni: „Dérnevelő ősz éjszakán / A nap népe nyugodni tér” – írja a hatodik énekben. Majd folytatja: „a barna éj / A puszta álmáról beszél. / Pásztortüzek kojtos szagát / Lebbengetik a szélfiúk”, s ilyenkor „az elmerült / Régi világ emléke zúg”. Ezt a megidézett tájat csak szeretni lehet. Egy másik részlet: „hogy Szentgyörgy nap békőszönt, / Hozván a jószagú tavaszt, / Kizöldíti a szép mezőt, / Gyümölcsfákon bimbót fakaszt”. Midőn az Éjfél nevű kedves szörmók visszakerült Karancshoz, „ment a kis puli, / Tíbuc felé, hol született, / Hol először látta meg a / Violaszínű szép eget; / Hol juh legel a zöld mezőn, / Napkeltekor pacsirta zeng, / Bíbic rí a zombékoson, / S a felhőn réti sas kereng. / Be szép is a nyíló tavasz! / De mint itt kint, oly szép sehol. / Susogó nyár, fürtös akác, / Köszön neki fű, fa, bokor. / S megy a puli, megy, mendegél, / Nem volt még boldogabb soha, / Megy Tíbucra, ott várja őt / A szép szabadság birtoka”.

Mesteri a délibáb leírása is: „S hogy végignéz a zöld mezőn, / Hát a kéklő mennybolt alatt / Reszket, remeg a fényzőn, / Hullámzó vízen Kunhegyes / Kettős tornya fordítva lóg, / Fejen álló házak, hegyek, / Nagymesszi tájakról valók”. Nem csoda, hogy ennyi gyönyörűség láttán felsóhajt a karcagi juhász, s vele természetesen az író Gombos Imre, hogy „Be szép is e játszó világ, / Szebb már talán nem is lehet!” Igazuk van. Kunországot nézve valóban szépnek látja az ember a világot. Főleg, ha kun.

Gombos Imre verses elbeszélése valóságos néprajzi aranybánya. Az egykori viseletet rögzíti a szerző Karancs Pali leírásakor: a számár „hátán már fenn a szűr, / (Bevarrt ujjában élelem), / Karancs is a számárra ül. / Lábán csizma, nyolcszél gatyá, / Fején tűzoktollas kalap, / Háromsoros pruszlik feszül / Ezüstgombos kabát alatt. / Ünneplőjébe öltözött / Vásárjáró szokás szerint”. Az Éjfél Vitézből megtudjuk, hogy a kost és a csacsikat „kunhurok” vigyázza. Az igen eleven, mozgalmas kocsmajelenet is még a régi csapszékek világát idézi: „A füstös nagy ivó ölén / Kavarog a sokféle kedv, / Temérdek kecskelábakon / Piroslík a jóféle nedv; / Szilaj pásztornóták alá / Cimbalmot ver Éfri cigány, / A kecskeláb s kármentő közt / Sürög-forog a cifra lány”. A legények mulatozási szokásairól is olvashatunk itt: „Hej, odabenn Csőreg kanász / rúgja a port, jobban se kell, / Úgy megrázza a bocskorát, / Hogy majd a körmit hányja el, / Fokost üt a gerendába, / Alatta járja kényesen: / ‘Hadd lássam hát, ki rántja ki!’ / Rikkantja nagy legényesen”. Lassan már szekeret sem látnak majd az új nemzedékek, de Gombos Imre könyvéből elképzelhetik a kocsist, amint „Gyeplőt feszít és ‘Hő’-t kiált”. A népi gyógyászatból is ízelítőt kaphatunk, amikor Paréj Lajos az elütött pulit próbálja megmenteni: „Megitatta a butykosból, / Törköly volt abban, jószagú, / Avval mosta ki sebjeit, / Míg poroszkált lassan a ló. / A mosolygó cipőből is / Szelt egy szelet kenyérbelét, / S akár csak egy doktor tudós, / Betömte véle a sebet”. Kitűnő a baromfiudvar leírása, de az is kiderül, hogy a kutya nyakába tett kolonc hogyan teszi hamissá a házörzöt: „Morogj egész nap láncodon, / Dühvel rágjad a kerítést, / Vicsorogj ki a rácsokon, / Rossz gyermekek csúfoljanak, / Méreggel edd a kenyered, / Akkor leszel jó harapós, / Ha senki sem játszik veled”, Nagyon érdekes a karcagi vásár leírása, a verekedése szintén, amitől „Zengett a vásár hangosan, / Özönölt a kíváncsi nép”, majd a puli és a kos küzdelme nyűgözi le az olvasót.

Gombos Imre néprajzi vonzalma nem véletlen: gyermekként benne élt az élő néprajzban, s erre a szintén karcagi nagy néprajztudós, Györffy István utalt is legelső találkozásukkor: „édes fiam, nektek a néprajzot nem kell megtanulni, ti tudjátok azt”. Györffy szemínáriumi, a találkozások alkalmával kapott szellemi élmények, no meg a népi írókkal való kapcsolat meghatározónak bizonyultak Gombos Imre alkotói pályáján, melynek egyik üde, nemes darabja az Éjfél Vitéz.

3.

Pulik és kutyák

Ha egy puliról beszélünk, akkor a magyar emberről is szólunk, mert ez a fajta terelőkutya megkülönböztetett helyet foglal el népünk szívében, a pásztorokéról nem is beszélve (A magyarok, talán a kunok hozták hazánkba, s ma már Amerikában is megbecsült házibarát). Jól mutatja a falusi ember szemléletét a vásári jelenetben Paréj Lajos vádja („Kutya-tolvaj!”), s még jellemzőbb Karancs juhász viszont-vádja („Puli-tolvaj!”). Mert a puli az nem egyszerűen kutya! Gombos Imre a Bucsán házörzésre fogott pulit így jellemzi: „Épp olyan volt, mint egy kutya – / Csak egy kicsit érzékenyebb”. A puli a szabadságot szereti, a végtelen pusztát, és „A láncra fázósan tekint”. A nép viszonyát a pulihoz milyen szépen érzékelteti a szerző a bíraskodási jelenet vége felé, amikor a döntésképtelen bíró végül a szegény állat kettévágását rendeli el, hogy Karancsnak is, Paréjnak is jusson belőle: „Na ennél aztán több se kell! / Lett erre nagy riadalom, / Káromkodás, hogy még olyat / Nem hallott a bölcs Salamon. / Hogy kettévágják a pulit, / Ily csúfság nem lesz Karcagon!” A juhászok, parasztok mind felpattannak, „S az asztalon / Döngött a kampó és a bot”. Gombos Imre emberi tulajdonságokkal ruházza fel az előbb Éjfél, majd Vitéz, végül Éjfél Vitéz névre hallgató pulit: érti az emberek beszédét, de még gazdája jeleit is, ezen kívül még lelke is van („megy a kis lélek puli”).

Karancs juhász pulija kiváltképp nagy becsben van. Róla szólva a költő így ír: „a puliba / Érző lélek szállott bele; / Egy bűne van, hogy nem beszél, / S borozni nem lehet vele”. Amikor a kedves, okos kis jószágot jellemzi, érezni a szeretetet: „Hollófürtök két oldalán, / Fehér öv a nyaka körül, / Négy lábán négy fehér topán, / S a szélnél is szebben repül”. Nem véletlenül röppennek föl ezek a szép sorok: Éjfél „híres vérből származott”. Az anyja a „Gazdájának utána halt”, az apja kihajtott a lángoló akolból minden juhot. „Jó Pillangó, Hú Tunika / Szép híre messze földre szállt, / S kutyává fiaik közül, / Az én tudtommal egy sem vált”. Vagyis nem lettek házörző ebek. A puli, ebből is láthatjuk, feljebb áll a ranglétrán a kutyánál. Szabad, pusztai lény, aki Karancs szerint mindent tehet: „Neked cirpeljen a tücsök, / S neked fütyüljön a madár; / Ha nyúl szalad, játsszál vele, / Keressél ürgét, hörcsögöt, / Sáskát, legyet is fogdossál, / Ha az teneked örömed! / Világodat vígan éljed, / Mert itt néked minden szabad!” Csak egy kötelessége van: legyen gondja a nyájra. „Értette Éjfél jól a szót, / Fogadta is beszédesen: / Kedves gazdám, míg engem látsz, / Nem kószál el egy birka sem”.

A puli kiváló tulajdonságai a Plútó nevű kossal való viaskodásakor mindjárt a verses elbeszélés második énekében nyilvánvalóvá válnak: „Egy villanás, egy pillanat, / Már ott lebeg a kos felett, / Elsurran a hasa alatt, / Mint a forgó pusztai szél, / Garaboncást hozó vihar, / Úgy kavargó; s iszkol Plútó, / Mint akit dongók ezre mar”. A puli olyan, mint az ember: vele is „Csudát mível a szeretet!” Az autókerék-sebezte eb akkor szerette meg Paréj Julit, mikor az „Megitatja, megnyugtatta / Fejét karjának hajlatán”, s meg is gyógyult egykettőre. A falusi házban szegény puli csak a baromfiudvar népét tudja terelgetni, „Mert bár fején / Vastag a feledés köde, / De a vérében ott pezseg / A rendcsinálás ösztöne”. Az eset tanulságát levonja Gombos Imre: „Nagy vétek az a faluban, / Mi a szabad pusztán erény!” Bucsán, a tyúkok regulázása után, rossz világ jön Éjféltre: Paréj Lajos „a szép, szabad / Pusztá helyett kimért neki / Egy pár szűk kis négyszöglet”. Jön a szomorú megállapítás: „Így lett a kis pulink: kutya. – / Reggeltől estig láncban ült”. Amikor megfogja a malac-tolvajt, a gazda nevet ad neki: „Megszolgálod a kenyered, / Jól őrzöd házam, udvarom, / Legyen Vitéz a te neved!” Karancs búsul Éjfélnél elvesztése miatt, az új kutyája csak játékra jó, visszasírja a régit.: „Nem várt az szót, se biztatást, / Szárnyak nőttek az oldalán, / Repült, akár a gondolat, / S már ott lengett a kos nyakán. / Akármilyen messze járt is, / A gazdáján volt a szeme, / S intésre, jelre tudta már, / Hogy jobbra, balra hajtson-e”. Egy ilyen puliért a karcagi vásárban természetes, hogy megverekszik a régi és az új gazda!

Az emlékezetét vesztett eb régi énjét a vásárban száguldozó „Pokolküldte, gyilkos barom”, Plútó, a kos adja vissza: „mint mesék szemétdombján / Táltossá vedlik a gebe, / Úgy vedlik vissza pulivá / Paréj úton talált ebe; / Vagy mint mikor felszáll a köd, / S a pusztá képe kiderül: / Lát már mindent felségesen, / A kos, s a lány közé repül; / Hej, tudja már, hogy ő ki volt! / Kigyúl benne a régi láng”. Megmenti a lányt, Julist, akit nagyon szeret, s ezt követően már választani is tud két vetélkedő gazdája közt, ő dönti el, hogy kihez tartozik, sőt még össze is boronálja Karancs juhással Paréj Julist. Gombos Imre nagyon jól tudja, hogy az Éjfél Vitéz nevű pulival örök figurát alkotott: „Boldog lesz az ifjú pár, / Mindaddig, míg meséjük él; / S a jótét lélek kis puli, / Mindig lábuknál üldögél”. Most már mindörökké. Azzal, hogy Karcag városa 1999-ben újra kiadta ezt az elragadó könyvet, talán ifjú szívekben is élnek majd a szereplők, a kis puli pedig, aki nem kutya, hanem társ, ott üldögél a kunsági és más vidéken élő családok lábainál.

4.

A szeretet csudái

Az Éjfél Vitéz attól is olyan hihetetlenül olvasmányos, hogy a benne szereplő figurák nagyon élnek, mindegyiknek saját arca van, azt is mondhatnánk, hogy szinte kilépnek a könyv lapjai közül. A szerző nagy gondot fordított plasztikus megformálásukra, érzékletes jellemzésükre. Ebből a megelevenedett karcagi és Karcag környéki világból pompás képe tárul elénk a múltnak, egy lassan kiháló életformának, s az unokáink által majd bizonyára irigyelt természet-közelségnek. Olyan értékek mozgatják ebben a könyvben a szereplők életét, amiket az agyoncivilizált, természettől eltávolodott ember egykor majd föl kell, hogy fedezzen újra.

Az okos kis puli első gazdája egy Karancs Pali nevű karcagi juhász, aki Tíbucon legeltette nyáját. Olyan figura ő, mint Petőfi Kukorica Jancsija, csak hogy belőle nem lett János vitéz, nem estek meg vele azok a hihetetlen kalandok, mint Petőfi halhatatlan hőisével. Ez a karcagi Karancs Pali „Igazi pásztor-ivadék”, akivel nem történik semmi fantasztikumba illő dolog: olyan szegény legény ő, aki két lábbal áll a földön, s mindvégig a valóság józan mérlegelése vezeti tetteit. Pedig Gombos Imre jellemzése olyan, hogy hőse afelől még János vitéz is lehetne: „Nyár-egyenes szilaj-juhász, / A nap s a pusztá gyermeke, / Daloskedvű, nótásszavú, / De vasból van a két keze, / Ha ő megmarkol valakit, / Az aztán nem kér enni se; / Különb juhászról nem dalolt / Talán-tán még Petőfi se”. Nyilván nem véletlenül említi ezen a helyen a szerző Petőfit, alighanem az olvasó figyelmét akarja a nagy költő hőisére irányítani.

Megtudjuk, hogy Karancs nagyon szerette puliját, „Pajtásának kínálta fel / A falatja jobbik felét”. Egyszerű céljai vannak: rossz kosa helyett egy jót akar szerezni a Péter-Páli karcagi vásáron. Kiderül, hogy a juhász szereti a cimborákat, s velük szívesen iddógál, mulatozik a Szeles csárdában. Éjfél elvesztése után bűnnek ereszti a fejét, a szomorúság hónapjai alatt eszi magát: „éve már / Mind Éjféleért öli a bű”. Egész más most juhásznak lenni, mivel az új kutyája felől „a nyáj vetésbe nyal”, csak a játékon és az evésen jár az esze. Amikor egy újabb karcagi vásáron felismeri Éjféle nevű puliját, felélénkül: „Éjféle, Éjféle! – kiált Karancs – / Nem vitt el mégsem a halál? / Vagy lélek vagy, ki engemet / Fényes nappal kísértetni jár?” Keményen megverekszik a pulijáért a bucsai atyafival, mert „héthátárban senkinek / Sem volt topános pulija!” Karancs embersége kitetszik a bíró előtt, amikor az anyagi alapon próbálja a puli hovatarozását eldönteni: „Igazságban mi közöttünk / Nem dönt a pénz, bíró uram, / S aranyból is drágább pulim, / Mert néki érző lelke van!” Ez a mondat nagyon szíven találja a verekedőtárs hűgát, Paréj Julit, s talán ez az a pillanat, amikor az érzelmei hevülni kezdenek az emberséges (és, persze, daliás) juhász iránt.

Paréj Juli csak a negyedik énekben tűnik fel, amikor az autó tiporta pulit hazaviszi Paréj Lajos bucsai házába. A puli csak gyengédséget és szeretetet kap a leánytól: „Kibontja a rongyok közül, / A szénapadra felviszi, / Vackot csinál, melléje ül, / Minden mozdulatát lesi, / Elhajtja róla a legyet, / S ha egy kicsit magához tér, / Hoz néki jó édestejet”. Gombos Imre a karcagi Kukorica Jancsi mellé megteremti a maga Iluskáját is Paréj Juli személyében. Ő az a leány, „Kinek életében most virít / A tizenhatodik tavasz. / Húga a kikeletnek is, / Szebbet álmodni sem lehet, / Mert szívéből sugárzik az / Örömfakasztó szeretet”. Julival kapcsolatban már az ötödik ének első sorában le kell írni, hogy „Csudát mível a szeretet!” A házörző kutyává lefokozott pulinak megpróbáltatásaiban ez a leány nyújt vigaszt. Juli alakja nélkülöz minden tündéri vonást. Ő is, Karancs is a megtestesült realitás, a józan paraszti gondolkodás és mértéktartás jellemző rájuk, éppen úgy, mint életbéli másaikra. Egyszerű tervei vannak a leánynak is, a kelengyéje izgatja, ezért akar venni „egyetmást”. Ifjúsága, szépsége sem rendkívüli, ezt Paréj Lajos gondolata érzékelteti: „minden virág / Virul a maga tavaszán”. A vásárban megtörténik a nagy találkozás a két fiatal között. Karancs „hogy a lányra feltekint, / Mint aki lát tündércsudát, / Vagy délibáb ringatta fényt, / Úgy nézi egy pillanatilag, / S a lány is szintúgy a legényt”. A szerző ugyan tündércsudát emleget, a történet mégsem fordul át fantasztikumba, csupán annyit jelent ez a kifejezés, hogy a juhászt megigézta a leány, s arra is delejes hatással volt a legény. Aztán minden folytatódik tovább a vaskos realitás síkján, mígnem a két fiatal ismét találkozik a pusztán, hogy a puli nevén vitatkozva egymásra leljenek végleg, s akkor fonódjon egybe a kezük, amikor összesimul a puli karcagi és bucsai neve. Tudatos szerkesztési bravúr ez!

Az ember nagy élvezettel végigolvassa az Éjjél Vitéz című verses elbeszélést, s megállapítja, hogy a főhősök mögött álló szereplők talán még elevebbek. Szinte már szaguk van. A kospásztor Bálványképű, a „temérdek vállú”, egykettőre móresre tanítja Plútót, az ingerlékeny kost, erős, hozzáértő, s jó cimbora is, amint a történet vége felé a vállán billegtetett akó bor is bizonyítja. Alig tűnik fel a történetben Csőreg kanász, a szerző csak említi „Csontos, Molnár, Ködmön, Csízi, / Cseppentő Pál meg Vő Soma” juhászkomákat, mégsem érezzük őket ismeretlennek, mivel rendkívül érzékletesen sikerült megjeleníteni Gombos Imrének ezt a jellegzetes kunsági miliőt, s az visszasugárzik a szereplők tablóképének egészen hátul álló alakjaira is.

A „vastagszavú” Paréj Lajos falusi gazdaember, aki nagyszájú felesége elől inkább az istállóba megy, s csak morog a bajsza alatt. A hazavitt sebesült pulit szereti ugyan, de ettől még rendesen eltángálja, amikor az rendet akart csinálni a tyúkok között, láncot, koloncot tesz a nyakára, ám midőn a kutya elcsípi a malac-tolvajt, a falusiak előtt is kimutatja a gazda a vitéz eb iránti megbecsülését, szeretetét. Megbecsüli a pulit, de aggasztja, hogy „Vitéz vajon mért kornyadoz?” Az indulatos Paréj összecsap a puli miatt Karancs Palival, csattog az ólmos bot és a juhász kampó, a harc után a bucsai gazda „Fején takarja a kötés / A nagy sebet, mit rábecsült / A vásári verekedés”. Végül jó komák lesznek a juhással, s Karancs mihaszna nyájörzője is beválik, mint házörző. Paréj felesége a nyelves Perzsi, „Kinek nagy szótehetségét, / Túl nem szárnyalja senkié”. Sebbel-lobbal jön, ráripakodik az urára, „Úgy csatoráz, mint harsona, / végítélet hangján ha zeng”, s a sebesült, alélt pulit ez a „Fereteges zenebona / Halottiból felkölti, mint / Ítéletnap harsona.” Amikor a puli végighajtja a konyhán a macskát, a rettenetes rumli láttán Perzsi „Csattog mint az istennyila.” Odahaza „Perzsi folyton kelepelt”, s nyelve csak ritkán pihent meg. Ez a vaskos női személy halhatatlan, sok mai férj tanúsíthatná továbbélését. Remekül megrajzolta Gombos Imre a kisbíró, Kis-Perge Lőrke alakját is: „Ő arról nagy híres-neves, / Hogy publikál utcán-teren. / Most is dobot dönget hasán, / Jön, mint mennydörgős fergeteg, / A hangja meg villámcsapás, / Hogy meghallja a holtbeteg.” E hadvezérekhez illő belépő nem nélkülözi a költői túlzásokat sem: „Jön, s mint Mózes szétvágta volt / Ama Veres-tenger vizét, / Ő is a zajgó tömeget / Hangjával úgy hasítja szét.” Ez a bibliai párhuzam akkor teszi visszavonhatatlanul ironikussá a leírtakat, amikor kiderül, hogy a kisbíró „csupán / Nagy-Pípás Benke hangja volt”. Gombos Imre a karcagi bíró megrajzolásakor volt igazán elemében. Jellemzésében leírja, hogy Nagy-Pípás Benke a kisbíró mögött lépkedett „Cipelvén százhatvan kilót, / Mert ennyi súly illeti meg / Karcagon a városbíró. / (Kellott is ám e nagy lakás / Ő nagyranőtt értelminek, / Mert hogy sok ész szorult belé, / Azt is csak az értheti meg, / Ki elgondolja, hogy hiszen / Ott hízott ő meg ennyire, / Hol sok butább emberfiát / A szél lábárul dönti le)”. Ezekből a sorokból már érezni, hogy a szerző nem állhatja az ilyen Benke féléket, s ellenszenve szatírává élesíti a bíró fontoskodását leíró szöveget. Nagy-Pípás Benke egészen más nyelvet használ, mint az általa csöcselékeknek nevezett nép: körmönfont mondataiból kiderül, hogy önmagát tartja legfontosabbnak, szereti a potyát („Terüljön a posztóra fel / Juhtest, bor és foszlós kalács!”), és szeret szerepelni. A szereplése azonban balul üt ki, mert a puli hovatarozása ügyében képtelen igazságot tenni, pedig újra és újra „felhúzza bölcs eszét”. Gombos Imre láthatóan nagy élvezettel csinál hülyét a Döbrögi-szerű figurából, képtelen voksolásokat eszeltet ki vele: a „voksoló csizmák” segítségével „titkos szavazás esett.” De ez sem hoz eredményt. A bibliai párhuzam ismét beválik Benke jellemzésére: „Nem volt még ily fogós eset, / Mióta meghalt Salamon.”

Ugyan, ki más oldhatná meg azt a feladványt, amit a bíró sem tud, ha nem a bolond! A félnótás Flórenc „Ha kell, ha nem, mindig nevet, / Csak olyankor káromkodik, / Ha állatot szenvedni lát.” Flórenc azt javasolja, döntsön a puli, ki a gazdája, Karancs vagy Paréj: „A végső szót ő mondja ki, / Ne a ti rossz törvényetek!” A bolond a legbölcsebb, mint a mesében. A bolondon kívül ragyogóan jellemzettek a történetben szereplő állatok is, így Plútó, a kos, vagy Kandúr Marci, a macska, „Ki megcsúfol minden kutyát.” Kivéve ezt az okos kis pulit.

6.

A népi kultúra igézetében

Az Éjfél Vitéz keletkezéséről az író már 1958-ban (a Móra Ferenc Könyvkiadónál) megjelent könyve utószavában vall: „Mesém magva igaz történet. Csontos György karcagi juhással esett meg 1928-ban” – írja. Aztán A puszta professzora című írásában ismét előveszi a témát: „...1956 nyarán meglátogattuk Csontos György karcagi juhászt Asztag utcai lakásán Édesapám biztatására. Hallgatta ugyanis Veres Péter Laci lóról szóló írását, s bár nem kedvelte a regényféle könyveket, azt tanácsolta, menjünk el legénykori komájához, mert annak a pulijáról érdemes volna írni.” És akkor Csontos György elmesélte az okos kis puli fantáziát mozdító történetét, így születhetett meg az Éjfél Vitéz című gyönyörűsége munka.

Gombos Imre 1916. november 19-én született Karcagon, édesapja, Gombos Márton (1892-1978) vasúti pályamunkás volt, később üzemi altiszt, édesanyja Molnár Sára (1895-1974). Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte Gombos Imre, majd a református vallású ifjú útja magától értetődően a Karcagi Református Nagykun Gimnáziumba vezetett. Debrecenbe járt zeneiskolába 1936-37-ben, majd 1937 és 1942 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen volt bölcész, s itt szerzett magyar-angol szakos tanári oklevelet. Tagja a Soli Deo Gloria szövetségnek 1939-től, alapító tagja és lakója a Bolyai Kollégiumnak. Györffy Istvánnak köszönhetően már diákként bekapcsolódott a falukutató mozgalomba, s csatlakozott a népi írókhoz. A háborúban zászlósként szolgált Budapesten és Kárpátalján. Tanári pályáját 1945-ben kezdte a fővárosban, a Lónyai utcai Református Gimnáziumban. A Nemzeti Parasztpárt szakértője s Nagybudapesti Választmányának póttagja volt 1945 és 1949 között. Miniszteri titkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, majd a Magyar Népi Művelődési Intézet titkára, igazgatója, a szövetkezeti és népi kollégiumi eszme támogatója. 1947-ben vette feleségül Török Erzsébet (1912-1973) énekművészt. Csepelen tanított 1949-től 1956-ig. Az 1956-os forradalom leverése után szabadfoglalkozású író volt két és fél évig, majd az István Gimnáziumban tanított 1958-tól 1963-ig. Ezt követően az Akadémia Kiadó felelős szerkesztője volt 1978-as nyugdíjazásáig, de még ezután is dolgozott a kiadónak egy évtizedig. Az írói pályá göröngyösségét jelzi, hogy politikai okokból (a Püski-per kapcsán) Gombos Imre 1962-ben és 1963-ban rendőri felügyelet alatt állt.

Gombos Imre életének évtizedei a népköltészet és a népi kultúra igézetében teltek. Már gyermekként, ifjúként is ebben a népi értékeket őrző világban élt, s később alkotóként sem tudott ettől elszakadni. Az Éjfél Vitézben is a népi kultúrát örökölte meg, de a Magyar olvasókönyv (A gimnáziumok és líceumok számára, 1945.) című munkájában is a Toldi köré csoportosította az irodalmi szemelvényeket, az irodalomelméleti összefoglalást pedig a folklórból bontotta ki. Cikkezett és előadást tartott a Kalevaláról, a népzénéről, írt Sinka Istvánról és Erdélyi Józsefről, a rádióban előadásai, összeállításai hangzottak el többek között a népdalról, a népballadáról. Angol és skót népballadákat fordított magyarra, a Magyar népzene tárát, zürjén folklórszövegeket, csuvas és votják népdalokat, illetve a velük foglalkozó tudományos könyveket angolra...

Folytathatnánk ezt az impozáns felsorolást, hiszen még a társadalmi kérdésekkel foglalkozó írásaiban is a nép boldogulása készítette töprengésre Gombos Imrét. Munkássága, népi elkötelezettsége példa lehetne az egyre gyökértelenebb nemzedékek számára.

7.

Kallódó értékek

A ma embere, aki kétségbeejtően tájékozatlan Gombos Imre munkásságát illetően, nem is sejtí, milyen gazdag életművet vallhat magáénak az író. Legjobban talán az Éjfél Vitézt ismerik, s ez még inkább igaz lesz a könyv újrakiadása után.

Az idősebbek közül talán emlékeznek néhányan a szerző két színpadi művére: A csóknak próbája című történelmi vígjáték rádiójátékként 1954 körül hangzott el, majd 1957-ben bemutatta a Déryné Színház, s a darab 170 előadást ért meg; a Pataki szüret című darab, mint rádiójáték 1952 körül hangzott el, a Déryné Színház pedig 1958-ban mutatta be, és másfélszázszor játszotta. Az Aszály (1945, dráma három felvonásban) és A kán vitéze (némajáték három képben) című darabok kéziratban vannak ma is. Rádiójátékai: Bakonyi legenda (elhangzott 1947 körül); Ne aludj, Pista (karácsonyi népi játék, elhangzott körülbelül 1948-ban), A jégágyú (elhangzott kb. 1949-ben), Megtalálja zsák a foltját (hangjáték három jelenetben, elhangzott 1952 körül), „Az jó hírért, névért...” (rádiójáték két részben Balassi Bálintról. Elhangzott: 1954. november 7-én, megismételték 1994-ben), Csokonai (elhangzott 1954 körül); Vitézlő tanúság (Tinódi halála. Zenés-énekes rádiójáték, elhangzott 1956. szeptemberében). Gombos Imre sok-sok

verset írt, ezek kéziratban vannak. Ugyancsak kéziratban maradt Kezdet (1943) című ifjúkori regénye. Novelláinak nagy része elhangzott a rádióban (A kecske; A pohár; A hadakozások kezdete; A nádपालca kora; A tengeritörés; A trójai faló; Lidércek és bolondok; Az eperfa; Forog a világ; A város közepén; A fehér nadrág; A béka; A bűn (1948); Szarka Gerzson (1948). Kéziratban lévő tanulmányai: Otrókocsi Főris Ferenc (1942); Az ősi hatos ritmus (verstani jegyzetek a Szondi két apródjáról). Időszerű társadalmi kérdésekről is írt: Szövetkezeti mozgalom (Budapest, 1947., 170 lap); Felhívás szövetkezeti tanulmányi körök szervezése ügyében (A Magyar Népi Művelődési Intézet kiadványa, 1947., 19 lap); A népi kollégiumi mozgalom (Budapest, 1947., 23 lap). Társszerkesztője volt Veres Péter Húsz év című könyvének (Válogatott írások gyűjteménye, Budapest, 1947., Misztótfalusi, 307 lap). Társlektora volt a Szent forrás című műfordításkötetnek (Karcag, 1988.). Magyar olvasókönyv című, két kiadást megért tankönyvére (a gimnázium és leánygimnázium IV. osztálya számára, Budapest, 1945., 140 lap) református egyházmegyei dicséretet kapott Karácsony Sándor ajánlása alapján.

Már az egyetemi évek alatt is több újságcikket írt: Maróthy Jenő: Felvidéki falevelek (Magyar Élet, 1939. 8. szám, 28-29. old.), Amit a fűzek mesélnek... (Magyar Élet, 1939. 7. szám, 20-21. old.), Cigányzene – magyar népdal (Bajtárs, 1939. márc. 15., 6. old.), Négyszemközt: Sinka Istvánnal (Egyetemi Híradó, 1939. 6. szám, 2. old.), Mit csináljunk a nyáron? (Egyetemi Híradó, 1939. 7. szám, 2. old.) Négyszemközt: Erdélyi Józseffel (Egyetemi Híradó, 1939. 4. szám, 5. old.), Gazdasági szelekció (Egyetemi Híradó, 1939. 8. szám, 2. old.). A háború utáni években, majd később is jelentek meg cikkei, rövid írásai: Finn-ugor nyelvrokonaink I-III. (Független Ifjúság, 1946.), Pedagógusaink sorsa a demokráciában, A Magyar Népi Művelődési Intézet ankétja (Új Szántás, 1947. 4. szám), Telepesek között (Válasz, 1947. 7. szám, 64-66. old.), A szegény parasztság tanítói (Új Szántás, 1947. 7. szám), Parasztságunk művelődése (Új Szántás, 1947. 9-10.), Csodálatos tisztán énekelt (Emlékezés Török Erzsébetre. In: Évfordulók 1987., Kossuth Könyvkiadó, 1986., 374-382 old.), A puszta professzora (Karcagi Kalendárium 1996., 62-63. old.). Igen sok rádió-előadást tartott Gombos Imre, s összeállításokat is készített: Kalevala (1945), Jókendű barátaink (1954), Sűrű erdő neveli a betyárt, Téli népszokások, A népdal, A régi magyar népdal, „Lantom, kardom tied, oh szabadság!” (Petőfi halálának évfordulóján), A láthatatlan színpad (A népballada világa), G. Chaucer (saját fordításokkal), Hej, élet, de gyöngyélet, Népek tavasza, Kovácsa-e az ember a maga sorsának?, Angol és skót népballadák, A népmesék, A magyar próza mesterei, Ben Jonson, R. Burns (saját fordításokkal). A Magyar Rádió angol nyelvű adásában és a Skót Rádióban angolul hangzottak el előadás-sorozatai.

Gombos Imre sokat fordított: Angol és skót népballadák (Magvető, 1955.), Három angol ballada (Új Hang, 1955. 1. szám, 65-71. old.), Három angol ballada (Tenger és alkonyég között. Angol költők antológiája, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 49-50. old.). Fordított Walt Whitman verseket (Fűszálak, Új Magyar Könyvkiadó, Bp. 1955. 291. old.), Ének magamról. (Kriterion Könyvkiadó, 1989. 190. old.). Több fordítása a Nagyvilág című folyóiratban jelent meg. Kéziratban maradtak az 1955-1960 között a Török Erzsébetnek (aki az előadóestjein és a rádióban énekelt) fordított szlovák népdalok, Mickiewicz-művek, spirituálék, Legenda Aurea, Lorca-népdalok. Fordított még Bacon, D. H. Lawrence, W. B. Yeats műveket, Synge egyfelvonásosokat, dalszövegeket. Lefordította Agatha Fassetth: Bartók amerikai évei (Zeneműkiadó, Budapest, 1960. 351 old.) és Dániel Defoe: Körutazások Nagybritannia szigetén (Európa, Budapest, 1989. 400 old.) című könyvét. Kéziratban maradtak G. Chaucer versei és meséi, Ben Jonson A hallgatag asszony című vígjátéka, néhány Shakespeare szonett, sok ír népdal, ballada, mese, Synge két háromfelvonásos drámája, Lawrence A szent mór című regénye. Gombos Imre műfordításainak listája korántsem teljes.

A karcagi születésű író, műfordító 1963 és 1976 között sok művet szerkesztett az Akadémiai Könyvkiadóban, kiváló tudósok könyveit fordította angolra, néhánynak társfordítója volt, más tudományos kiadványokat angol nyelven lektorált vagy éppen társlektora volt.

Ez a hevenyészett és hiányos mustra is mutatja, mekkora életműről van szó Gombos Imre esetében. Sajnos, túl sok a kézirat. Jó lenne, ha az alkotó meg sem jelent vagy elfelejtett munkáit kiadnák, hiszen a most újra megjelentetett Éjfél Vitézből megállapítható, hogy egy komoly tehetségű író kallódó értékeivel lennének gazdagabbak.